

Stanisław Dubisz

(Towarzystwo Kultury Języka, Warszawa,
stdubisz@gmail.com)

ORCID: 0000 0002-4784-5399

JĘZYK PISM JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO – WALKA REWOLUCYJNA W ZABORZE ROSYJSKIM. FAKTY I WRAŻENIA Z OSTATNICH LAT DZIESIĘCIU

1

Niniejszy artykuł należy do cyklu opracowań poświęconych językowi pism Józefa Piłsudskiego. Ich podstawę materiałową stanowi dziesięciotomowa edycja pt. *Pisma zbiorowe. Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych*, która ukazała się w latach 1937–1938¹.

Edycja ta – z punktu widzenia historii języka – rejestruje stan polszczyzny charakterystyczny dla końcowego etapu doby nowopolskiej, zawiera bowiem teksty, które powstały w ciągu półwiecza 1885–1935. Dla ówczesnej polskiej wspólnoty komunikacyjnej jest to czas przełomu podobny do tego pod względem rangi cywilizacyjnej (choć odmienny jakościowo), który dokonuje się współcześnie w wyniku komunikacji elektronicznej. Jest to bowiem czas, w którym – z jednej strony – następuje zrównoważenie funkcjonalne komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnotie komunikacyjnej, z drugiej zaś – ich funkcjonalne różnicowanie w komunikacji publicznej, a zarazem czas, w którym zachodzi swego rodzaju przełom kulturowy związany z odzyskaniem przez państwo i społeczeństwo polskie niepodległości w 1918 r. (zob. Dubisz 2019: 35–39; Dubisz 2020c: 24–38, 46–49; Woźniak 2020a; Woźniak 2020b: 29–56).

Tekst będący przedmiotem niniejszego artykułu jest *de facto* częścią pierwszą zamierzonego trzyczęściowego cyklu felietonowo-wspomnieniowego. Ta część pierwsza, i jedyna, która powstała, nosi tytuł *Bibuła*. O jej genezie i pierwodruku informuje następująca nota redakcyjna:

¹ Zob. Dubisz 2020a, 2020b, 2020c. Podstawę ekscerpcji materiału językowego stanowi wydanie reprintowe – Agencja Wydawnicza „Akces”, Warszawa 2015, tekst wspomnień pt. *Walka rewolucyjna w zaborze rosyjskim...* został opublikowany w t. II, s. 54–213.

Bibuła powstała na skutek propozycji, zwróconej do Józefa Piłsudskiego przez Ignacego Dąszyńskiego, redaktora naczelnego „Naprzodu”, krakowskiego organu codziennego Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji i Śląska. „Napród” z 27. VIII. 1903 (...) na stronie pierwszej, w pierwszej kolumnie umieścić następujące ogłoszenie:

„Z początkiem września rozpoczniemy druk nader interesującego felietonu p.t.

WALKA REWOLUCYJNA POD ZABOREM ROSYJSKIM

wrażenia i fakty z ostatnich lat dziesięciu.

Autor, jeden z najwybitniejszych naszych towarzyszy, pracujący w szeregach Polskiej Partii Socjalistycznej, roztacza w szeregu opisów całokształt potężnego pasowania się polskiego proletariatu z przemocą rządów carskich i ze starym ustrojem w Polsce. [...]” (Piłsudski 2015, II: 54).

Pierwodruk był anonimowy ze względów konspiracyjnych, z tychże przyczyn w tekście nie występują prawdziwe nazwiska, narrator niejednokrotnie stylizuje swą wypowiedź na „wieści zasłyszane”, brak także jego autocharakterystyki i informacji o jego działalności rewolucyjnej po 1900 r. Całość *Walki rewolucyjnej...* ukazała się na łamach „Naprzodu” w okresie od 28 VIII do 5 XII 1903 r., a jeszcze w tymże samym roku wydano ją w postaci książki.

2

Grafo-fonetyka

- 1) Zgodna z obcojęzyczną wymową artykulacja wyrazów zapożyczonych z języków obcych: *strejk* [56], *strejki* [126, 137].
Jest to historyzm, na przełomie XIX i XX w. mający zapewne zasięg ogólnopolski; w dwudziestoleciu międzywojennym forma uznawana już za niepoprawną (por. SPPSz: 605), w tekście cecha występująca sporadycznie.
- 2) Wymowa -ę- zamiast -ą-: *ciężyta w owe czasy* [125].
Pierwotnie cecha o zasięgu ogólnopolskim, w dwudziestoleciu występująca rzadziej, z czasem przestarzała (zob. SPPSz: 110, 108). W tekście ta cecha występuje sporadycznie.
- 3) Cytaty z języka rosyjskiego: *Niczawo! Kontrabandu łowim, pojeżdżajcie!* [72]; *Byłoby bołoto, czerti najdutsia* [79; także 104, 105, 110, 111, 112, 119, 135, 208, 210].
Jest to cecha stylizacyjna, oddająca koloryt ówczesnych realiów, z dzisiejszego punktu widzenia – swego rodzaju historyzm. W tekście ta cecha występuje rzadko.
- 4) Cytaty z języka niemieckiego: *Der junge Herr hat gesagt, er wird die Bücher nicht nehmen* [83; także 111, 140].
Cecha stylizacyjna (historyzm), w tekście występująca sporadycznie.
- 5) Cytaty z języka białoruskiego: *Na, schawaj* – mówił po białorusku – *ad biskupa* [191].
Cecha stylizacyjna (historyzm i regionalizm), w tekście występująca sporadycznie.

Fleksja

- 1) Końcówka *-u* w D. lp. rzecz. r.m.: *przejście pasu pogranicznego* [69].
Regionalizm północnokresowy, cecha występująca w tekście sporadycznie (por. Kurzowa 1993: 165).
- 2) Końcówka *-owie* w M. l.mn. rzecz. r.m.: *organizatorowie* [161], *konduktorowie* [180], *komiwojażerowie* [181].
Wówczas (na przełomie XIX i XX w.) końcówka o zasięgu ogólnopolskim, dziś archaizm (por. SSPSz: 69), cecha sporadyczna.
- 3) Końcówka *-a* w M./B. l.mn. rzecz. r.m.: *robić interesa* [63], *koszta transportu* [186].
Na przełomie XIX i XX w. cecha ogólnopolska, chociaż wychodząca stopniowo z użycia (por. SSPSz: 193), cecha sporadyczna.
- 4) Końcówka *-ø* w D. l.mn. rzecz. r.ż.: *drukarń* [145, 146].
Historycznie końcówka o zasięgu ogólnopolskim, w drugiej połowie XX w. uznawana już za archaiczną (por. SPPSz: 134), w tekście cecha sporadyczna.
- 5) Końcówka *-ów* w D. l.mn. rzecz. r.m.: *paru towarzyszków* [64, 69, 76, 135, 162], *funkcjonariuszów* [177], *posiadaczy* [193].
Końcówka wówczas ogólnopolska (por. SPPSz: 148), częsta w całym tekście.
- 6) Końcówka *-yj* w D. l.mn. rzecz. r.ż.: *kombinacyj* [85], *okazyj* [86], *stacyj* [179], *organizacyj* [188].
Cecha w pierwszej połowie XX w. o zasięgu ogólnopolskim, dziś już archaizm (por. SPPSz: 365), w tekście występuje regularnie (ale nie bezwyjątkowo) ze średnią częstością.
- 7) Końcówka *-i* w D. l.mn. rzecz. r.m.: *z czterech pokoi* [129, 170].
Alternatywna forma o zasięgu ogólnopolskim (por. SPPSz: 439), w tekście sporadyczna.
- 8) Odmienny rodzaj rzeczowników: (ta) *perfuma* [93].
Cecha przestarzała i rzadka, także regionalizm północnokresowy (zob. SPPSz: 410; Kurzowa 1993: 161–162), w tekście występująca sporadycznie.
- 9) Rodzaj niemęskoosobowy zamiast męskoosobowego: *te socjaliści* [209].
Formy ogólnopolskie, potoczne, intencjonalnie nacechowane stylistycznie ujemnie (degradujące) (por. KJP 1973: 135), w tekście występujące sporadycznie.
- 10) Końcówka *-ę* w B. lp. zaimków r.ż.: *tamtę stronę* [102].
Pierwotnie forma ogólnopolska, wtórnie przestarzała i rzadziej występująca; regionalizm północnokresowy (por. SPPSz: 635; Kurzowa 1993: 189); w tekście cecha sporadyczna.
- 11) Końcówka *-em* w N./Msc. lp. zaimków: *dowiedział się o tem* [170], *na swem* [175].
Archaizm, a także regionalizm północnokresowy (por. SPPSz: 638; Kurzowa 1993: 190), cecha występująca w tekście sporadycznie.

- 12) Krótkie formy zaimków zamiast długich: *który mię badał* [66], *doń* [87], *mię diabli wezmą* [97], *memu przyjacielowi* [98], *że Z. mię uprzedzał* [152], *zatrzymał mię* [167], *na swem podwórku* [174].

Regionalizm północnokresowy (zob. Kurzowa 1993: 188), w tekście cecha występująca rzadko.

- 13) Ruchomość końcówek osobowych form czasowników w czasie przeszłym oraz wykładników trybu przypuszczającego: *Gdym go spytał* [63], *myśmy [...] musieli prosić* [63], *gdym [...] prosił* [66], *com rachował* [68], *głupim by był* [77], *żem go wyciągnął* [82], *żeś mi przywiózł* [94], *com powiedział* [117], *gdym kończył* [184], *gdym otrzymywał* [195].

Historycznie i we współczesnej polszczyźnie cecha o zasięgu ogólnopolskim (KJP: 287–288); w tekście cecha często występująca.

- 14) Formy czasu zaprzeczonego: *do czego się była zobowiązywała* [79], *zwykt był* [141].

Na przełomie XIX i XX w. cecha ogólnopolska, w dwudziestoleciu międzywojennym ograniczająca zakres występowania (por. Dubisz 2018: 20; Szober 1962: 270), w tekście cecha występująca sporadycznie.

- 15) Formy 2. os. lp. zamiast 3. os. lp.: *Możesz pan* [166], *nie zapomnij pan* [182], *widzisz pan* [206].

Pierwotnie formy o zasięgu ogólnopolskim, wtórnie archaizm, kolokwializm i argotyzm; w tekście cecha sporadyczna.

- 16) Zmieszanie form koniugacji *-am, -asz* (-ę, -esz oraz -ę, -esz) -ę, -isz: *wykonywam* [134], *porównywam* [139], *lubiał* [191].

Pierwotnie formy o zasięgu ogólnopolskim, dziś przestarzałe (*wykonywam*) lub niepoprawne (*lubiał*) (por. SPPMark: 1209, 711, 405). Cecha w tekście występująca sporadycznie.

Składnia

- 1) Narzędnikowa postać orzecznika przymiotnikowego w orzeczeniu imiennym: *było ono słuszniejszym* [55], *nie mógł być pewnym* [59], *możliwymi są* [63], *musi być wyprodukowaną* [69], *okazała się mylną* [80], *była bardzo cenną* [90], *był czynnym* [104], *okaże się skuteczną* [114], *może być obejrzanym* [117], *została zdjętą* [128], *dziwnym byłoby* [130], *jest czytana* [137], *użyta jest* [146], *jak ciężką i kosztowną jest praca* [158], *musi być urządzonym* [162], *znacznie łatwiejszym jest* [183], *widocznym było* [193], *koniecznym jest* [201].

Zjawisko współwystępujące w polszczyźnie ogólnej dwudziestolecia międzywojennego, chociaż odwrotne do tendencji progresywnej (por. Bajerowa 2003: 73; Dubisz 2020c: 36); w tekście cecha bardzo częsta i regularna.

- 2) Mianownikowa postać orzecznika rzeczownikowego w orzeczeniu imiennym: *Kuzyn mój był chłopak dość lekkomyślny* [80].

Zjawisko współwystępujące w polszczyźnie ogólnej dwudziestolecia międzywojennego o charakterze regresywnym; tu indywidualizm lub regionalizm kresowy (por. Bajerowa 2003: 73; Dubisz 2020c: 36; Karaś 2002: 238–239); w tekście cecha sporadyczna.

- 3) Przydawka przymiotna właściwościowa charakteryzująca w postpozycji: *społeczeństwa polskiego* [55], *w kraju samym* [60], *do miasta samego* [125], *czcionek odpowiednich* [145], *interes bibulasty* [175], *żandarmskie rozpytywanie* [183], *łatwo zdradzają czytelników jego* [194], *partia nasza* [199].

Cecha archaiczna i indywidualizm, szyk odwrotny do zalecanego współcześnie (por. Szober 1962: 312; SPPMark: 1728–1729); w tekście cecha występująca rzadko.

- 4) Postpozycyjny szyk członów frazy orzeczeniowej, w tym – w orzeczeniu złożonym i imiennym: *przebrany był* [73], *szczęście mają* [73], *uznanym było* [147], *obchodzić się muszą* [148], *wypływać muszą* [149].

Regionalizm północnokresowy (por. Dubisz 2013: 110); w tekście cecha rzadka.

- 5) Konstrukcje z przyimkiem *dla*: *być one mogą dla produkcji* [124], *Dla wielkiego przemysłu rewolucyjnego nic druku zastąpić nie zdoła* [124].

Regionalizm północnokresowy, także rusycyzm (zob. Kurzowa 1993: 299–300); w tekście cecha sporadyczna.

- 6) Rusycyzmy składniowe: *publiczność jak robotnicza, tak inteligentna* [60], *ograniczyć się dwoma bardziej charakterystycznymi* [64], *na tej drodze* [69], *trzymać na urzędzie* [89], *tak wrogowie [...], jak zarówno i przyjaciele* [147, 149], *Jak w sprawie bibuły [...], tak i w sprawie maszynierii* [165].

Tu tę cechę należy traktować jako regionalizm kresowy / idiolektyzm autorski; w tekście cecha występuje sporadycznie.

Słowotwórstwo

- 1) Dawna forma liczebnika *osiem*: *ośm* [206].

Normatywnie forma niepoprawna; archaizm, być może mający tu regionalno-idiolektalne uzasadnienie (por. SPPSz: 577, 584; Stąpor 2008: 87–88), w tekście cecha sporadyczna.

- 2) Archaiczne i przestarzałe formacje przysłówkowe zakończone na *-o*: *straszno* [73].

Pierwotnie forma o zasięgu ogólnopolskim, wtórnie archaizm i regionalizm kresowy, tu także idiolektyzm (por. SJPDor 1966, VIII: 800), w tekście cecha sporadyczna.

- 3) Produktywny przymiotnikowy sufiks *-owy*: *forma felietonowa* [57], *burza powstaniowa* [58], *wydawnictwo P. P. S-owe* [62, 165], *urzędnik komorowy* [74, 80], *miasto zakordonowe* [81], *romansowa Niemeczka* [82], *wzrok argusowy*, *plotkarz małomiasteczkowy*, *oberżysta zakordonowy* [86], *gabinetowy*

minister [109], *cyklopowo praca* [124], *miecz damoklesowy* [146], *zegarkowa punktualność* [159].

Cecha o zasięgu ogólnopolskim, ale także regionalizm północnokresowy (zob. Kurzowa 1993: 144), w tekście cecha o średniej częstości występowania.

- 4) Sufiks przymiotnikowy *-any*: *pracownik drukarniany* [138], *życie drukarniane* [143].

Cecha o zasięgu ogólnopolskim; tu regionalizm północnokresowy (zob. Kurzowa 1993: 143), w tekście cecha sporadyczna.

- 5) Sufiks przymiotnikowy *-ny*: *utwory poetyczne* [65], *bibuła periodyczna* [192].

Cecha o zasięgu ogólnopolskim; tu regionalizm północnokresowy (zob. Kurzowa 1993: 141), w tekście cecha sporadyczna.

- 6) Sufiks przymiotnikowy *-asty*: *sprawy bibulaste* [176].

Cecha o zasięgu ogólnopolskim; tu regionalizm północnokresowy (zob. Kurzowa 1993: 147), w tekście cecha sporadyczna.

- 7) Sufiks rzeczownikowy *-ość*: *wypadkowość* [159], *wspólność* [102], *produkcyjność* [106].

Cecha o zasięgu ogólnopolskim; tu regionalizm północnokresowy (zob. Kurzowa 1993: 132–133), w tekście cecha sporadyczna.

- 8) Sufiks rzeczownikowy *-ek*: *odpadek* 'odpad' [135], *obrzynek* [135].

Cecha o zasięgu ogólnopolskim; tu regionalizm północnokresowy (zob. Kurzowa 1993: 118), w tekście cecha sporadyczna.

- 9) Złożenia z infiksem *-o-*: *kilkotygodniowy* [138].

Pierwotnie cecha o zasięgu ogólnopolskim; wtórnie przestarzała, tu – może – o nacechowaniu regionalnym (por. SPPSz: 211–212), w tekście cecha sporadyczna.

- 10) Indywidualne neologizmy: *czasy przed-tódzkie*, *prawidełka* [141], *zjazdowicze* 'ci, którzy przywozili bibułę' [150], *organizacyjka lokalna* [162].

Cecha o zasięgu ogólnopolskim; tu idiolektyzm, w tekście cecha występująca sporadycznie.

Łącznie w tej części opracowania omówiono 37 cech językowych zarejestrowanych w tekście *Walki rewolucyjnej...* autorstwa Józefa Piłsudskiego (grafo-fonetyka – 5, fleksja – 16, składnia – 6, słowotwórstwo – 10), które podczas lektury utworu wyróżniają ten tekst, różnicując go w zestawieniu z analogicznymi gatunkowo tekstami polszczyzny współczesnej. Wśród nich dominują te, które występują sporadycznie – 30 (grafo-fonetyka – 5, fleksja 12, składnia 3, słowotwórstwo – 9); po 2 mają średnią i małą częstość występowania (fleksja, składnia, słowotwórstwo), a 3 są w tekście częste (fleksja, składnia). Jeśli chodzi o zasięg językowy tych zjawisk, to w zbliżonej liczbie występują cechy ogólnopolskie (15) i regionalne (17), które możemy określić

jako północnokresowe; cechy idiolektalne (2) i historyzmy stanowią tu wąski margines. Trzeba zarazem podkreślić, że w zdecydowanej większości regionalizmy mają niewielką frekwencję tekstową (sporadyczne i rzadkie) oraz to, że są to głównie regionalizmy frekwencyjne i chronologiczne, a więc pod względem samej materii językowej niewykazujące w większości różnic jakościowych w zestawieniu ze zjawiskami o zasięgu ogólnopolskim.

Trzeba zatem przyjąć, że gramatyczna warstwa tego felietonu wspomnieniowego (tak określał swój tekst sam autor) prezentuje przede wszystkim polszczyznę ogólną przełomu XIX i XX w. z niewielkim udziałem regionalizmów mieszczących się w pełni w ówczesnej normie języka kulturalnego (inteligenckiego).

3

Leksyka

1. Ogólnopolskie słownictwo kręgu tematycznego «polityka, konspiracja, społeczeństwo» – wyrazy, skupienia, frazeologizmy – klasa słownictwa mająca dużą frekwencję tekstową:
 - 1.1. Osoby i ich cechy: *działacz rewolucyjny* [60], *towarzysz* [63, c.t.²], *rewolucjonista*, *agitator*, *mówca*, *agitator partyjny* [68, 172], *transporciarz* ‘przewożący bibułę’ [86], *towarzysz pracy* [133], *agitator fabryczny*, *agitator warsztatowy* [137], *towarzyszka* [170], *towarzysz partyjny* [173], *składnik / składniczka* ‘trzymający skład bibuły’ [174, c.t.], *składnicy centralni*, *hurtowi*, *detaliczni* [175];
 - 1.2. Środowiska – grupy społeczne: *warstwy ludowe*, *strzechy włościańskie* [57], *ugodowcy* [58, 62], *lichota patriotyczno-klerykalna*, *dworek szlachecki* [58], *lud pracujący*, *socjaliści* [59, 64, 124, 183], *publiczność polska w zaborze rosyjskim* [63], *włościanie*, *narodowi demokraci* [64], *publiczność polska* [67], *dwory*, *chaty włościańskie* [75], *ogniska życia partyjnego* [164], *lud wiejski* [190];
 - 1.3. Działania i ich rezultaty: *strejk*, *manifestacja*, *aresztowanie* [56], *druk nielegalny* [56, 63], *bibuła* ‘nielegalne druki, gazetki, pisma’ [57, 164, c.t.], *roboty nielegalne*, *nielegalna robota* [58, 62], *bibuła socjalistyczna*, *ulotne broszury*, *zakazane druki* [59], *kolporterka* [60], *niecenzuralna literatura* [62], *puścić w obieg* [63], *bibuła dochodowa*, *agitacja* [64], *bibuła partyjna*, *wydawnictwa ugodowe*, *rewizja* [65], *pół-legalna bibuła*, *bibuła partyjna i rewolucyjna*, *broszura*, *pismo partyjne* [66], *żydowska bibuła Bundu* [67], *odezwa okolicznościowa*, *agitacja ustna*, *numer pisma* [68], *kontrabanda*

² c.t. = cały tekst.

polityczna [74], *interes partyjny* [76, 164], *wsypa* [86], *dromaderowanie* 'przenoszenie bibuły pod ubraniem' [121], *kontrabanda rewolucyjna* [122], *ulotne pisemko*, *odezwa*, *pismo partyjne*, *wydawnictwo hektografowe* [123, 125], *nielegalne druki* [131], *zabijanie stronicy w ramę*, *bić 1900 egzemplarzy pisma* [134], *robota* [136, c.t.], *robota redaktorska* [134], *falcować* 'łączyć strony w numer pisma' [139], „*interesy*” *partyjne*, *agitacja*, *robota organizatorska* [142, 172], *kolporterka*, *służba rozwozowa*, *oręż agitacyjny* [148], *wydawnictwa rewolucyjne* [166], *broszurki* [168], *produkcja bibuły* [175], *nielegalne wydawnictwa partyjne* [183], *socjalne pisemko* [189], *gazetka* [190], *druk zakazany* [192], *druk partyjny* [195], *odezwa* [201], *agitacja socjalistyczna* [204];

- 1.4. Instytucje i organizacje: *stronnictwo* [58], *rodzinna konspiracja* [58], *Polska Partia Socjalistyczna*, *P. P. S.* [60, c.t.], *stowarzyszenie rewolucyjne* [65], *Narodowa Demokracja* [67], *ruch rewolucyjny* [87], *biuro transportowe* [105], *konspiracja* [132], *centra organizacji* [148], „*dekabryści*” [167], *lokalne organizacje partyjne* [175], *grupa rewolucyjna* [186], *zarząd partyjny* [188], *stronnictwa*, *demokraci*, *socjaliści* [211];
- 1.5. Materiały, narzędzia, urządzenia, ubiory: *hektograf* [123], *drukarnia tajna* [125], *interes* 'tajna drukarnia', *maszynka drukarska*, *maszynka* [132], *kasza* [133], *teka redaktora* [136], *drukarenka* [180];
- 1.6. Terytoria, miejsca, lokale: *kordon* [56], *zabór rosyjski* [59], *zajazd* 'punkt konspiracyjny; miejsce, do którego zwożono bibułę' [149, 164], *skład* 'miejsce przechowywania bibuły' [170, c.t.], *skrytka*, *schowanka* [173], *lokalne składy* [175];
- 1.7. Poglądy, teorie, doktryny polityczne: *nastrój przeciwrządowy* [58], *klerykalny*, *patriotyczny*, *socjalistyczny*, *ugodowy* [58], *prawa człowieka* [66], *pozycja socjalna* [72], *socjalizm* [168].
2. Ogólnopolskie słownictwo kręgu tematycznego «wojsko, policja, urząd państwowy, aparat ucisku państwa, pogranicze» – wyrazy, skupienia, frazeologizmy – klasa słownictwa mająca dużą frekwencję tekstową:
 - 2.1. Osoby i ich cechy: *car* [61], *żandarmi* [65], *kontrabandzista* [73, c.t.], *wachmistrz* [73], *oficer straży pogranicznej*, *urzędnik komorowy* [74], *szpicle i żandarmi* [134], *agent* 'tajniak' [146], *szpicel* [153], *stupajka*, *zielony żołnierz* [78, 109], *urzędnik celny* [78, c.t.], *oficer*, *porucznik* [81], *szwarcownik* [106], *żandarm kolejowy* [109], *dozorca* 'urzędnik celny' [118], *rotmistrz*, *podpułkownik* [147], *stójkowy* [167], *policmajster*, *urzędnik policyjny* [202];
 - 2.2. Środowiska: *dykasteria agentów*, *ślugi carskie*, *akcyźnicy* [70], *służba carska* [108];
 - 2.3. Działania i ich rezultaty: *rewizja* [56], *represja rządowa* [60], *kontragitacja rządowa* [65], *samowola urzędnicza* [66], *wizowanie paszportów* [71],

- bacność policyjna, fortele wojenne* [74], *szwarcownictwo, kontrabanda* [74, c.t.], *łapówka, przekupstwo* [78], *szwarcować* [80, c.t.], *zrobić rewizję* [101], *szpiclować* [151], *formalność celna* [110], *obłożyć mytem* [111], *przeszwarcować zza kordonu* [127];
- 2.4. Instytucje – organizacje: *żandarmeria* [60], *cenzura* [61], *carat* [63, 182], *rząd carski, carskie samowładztwo* [66, 123], *policjanci, straż pograniczna, celnicy, komorowi ‘celnicy’, carskie imperium* [70], *posterunki nadgraniczne, komórka / przykomórka ‘komora celna’, konne patrole, oddziały zielonych ‘straż graniczna’* [71], *komorowi urzędnicy, straż pograniczna* [72, 107], *zieloni ‘pogranicznicy’* [79, 80, 105, c.t.], *półpasek ‘dokument graniczny, przepustka’* [81, c.t.], *żandarmi rosyjscy* [87], *strażnicy* [105], *stacja poczty konnej* [108], *dozorcy celni* [109], *instytucja rządowa* [114], *urząd celny* [118], *przepustka* [121, c.t.], *agenci żandarmerii* [122], *żandarmi* [147, c.t.], *organy rządowe* [173], *władza rządowa* [188];
- 2.5. Terytoria, miejsca, lokale: *linia kordonów* [70, 107], *pogranicze rosyjskie* [74], *zabór rosyjski* [198], *rewir* [207];
- 2.6. Materiały, narzędzia, urządzenia, ubiory: *mundur czynowniczy* [58], *bagiety* [72], *przeszwarcowany towar* [74], *posyłka ‘przesyłka przez granicę’* [87].
3. Nazwy własne opisujące realia historyczne i geograficzne – klasa słownictwa mająca średnią frekwencję tekstową:
- 3.1. Nazwy osobowe (w tym nazwy etniczne): *Murawjew* [58], *podpułkownik Gnoński* [66, 129, 134], *rotmistrz Koniski* [66], *Żmudzin* [72], *Bartukajtis* [75], *Żyd* [113], *Niemcy, Łotyże* [116], *Michałowski* [164–165], *Piłsudski* [167];
- 3.2. Nazwy miejscowe: *Jutborg, Taurogi* [72], *Prusy* [75], *Wilno* [75, 109, 164, 165], *Kowno* [75, 109], *Rosienie* [75], *Libawa, Łódź, Petersburg* [104, 105, 185, 205], *Busk, Częstochowa* [105], *Piotrków, Warszawa, Białystok, Grodno* [109], *Nowy Sącz, Jasło, Lwów, Stryj, Stanisławów, Galicja* [111], *Dąbrowa, Zagłębie Dąbrowskie* [110, 183], *Żmudź, Królewiec* [114], *Królestwo* [122], *Radom, Białystok* [127], *Europa, Polska, Litwa* [177], *Brześć* [180], *Ukraina, Rosja* [183], *gubernia połtawska, charkowska* [192];
- 3.3. Tytuły czasopism socjalistycznych i nazwy partii: *„Przedświt”* [98], *„Naprzód”* [94, 135], *„Robotnik”* [127], *„Przegląd Wszechpolski”* [198], *Narodna Wola, Proletariat* [124], *Polska Partia Socjalistyczna* [125], *P.P.S.* [127, 142, 165, c.t.].
4. Ogólnopolskie frazeologizmy i ustabilizowane połączenia wyrazowe – klasa jednostek mająca średnią frekwencję tekstową:
- 4.1. Wyrażenia: *prawo obywatelstwa* [55], *chleb powszedni* [56], *stan rzeczy* [59], *za kordonem* [65], *przeciąg czasu* [67, 86], *na kordonie* [82], *rogatka graniczna* [84], *robota mrówcza* [86], *wzrok argusowy* [86], *bacność zdwo-*

- jona* [108], *wbrew prawu* [109], *bez składu i ładu* [136], *niezbity dowód* [139], *filisterskie życie* [142], *miecz damoklesowy* [146], *próba ogniowa* [146], *stary wyga* [191];
- 4.2. Zwroty: *zyskać prawo obywatelstwa* [55], *stać się chlebem powszednim* [56], *chować jak relikwie* [58], *dawać patent* [60], *rzucić się w oczy* [63], *robić interesa* [63], *znać coś jak własną kieszeń* [73], *być na stopie wojennej* [74], *wyprawiać harce* [79], *dać / dawać pozór* [85, 141], *łamać sobie głowę* [85], *przeskakiwać z przedmiotu na przedmiot* [91], *być kulą u nogi* [96], *być u celu* [97], *mieć rękę na pulsie* [106], *poddać dozorowi, oblewać się rumieńcem wstydu* [109], *poruczyć specjalistom* [111], *napastować kogoś* [115], *nie puścić płazem* [119], *mieć się ku końcowi* [138], *przejść próbę ogniową, puścić w obieg* [146], *nie móc przyjść do siebie* [170];
- 4.3. Frazy: *car swoją drogą, cenzura swoją* [61], *my tu gadu-gadu* [96], *że mię diabli wezmą* [97], *masz diabie kaftan* [146], *coś szło jak po maśle* [170].
5. Idiolekta (indywidualne) frazeologizmy i połączenia wyrazowe – klasa jednostek rzadko występująca w tekście:
- 5.1. Wyrażenia: *kontyngent / zastęp czytelników* [59], *życie pograniczne* [79], *schowanko bibuły* [88], *głód bibulasty* ‘duże zapotrzebowanie na bibułę’ [107], *cyklopową pracą* [124], *wierni towarzysze pracy* [138], *nastrój dobroduszny* [138], *zwiastun uporczywej walki* [139], *blady jak twarz suchotnika* [146], *diabło mały, narwaniec rewolucyjny* [147], *zadowolenie potrzeby* [161], *tchórzliwa drżączka, szarańcza szpicłowska* [167], *profan rewolucyjny* [169], *wychowaniec starej szkoły rewolucyjnej* [191], *knut najeźdźnika, żołnierze demokracji, dromaderka partyjna* [212];
- 5.2. Zwroty: *być z kimś / czymś ustosunkowanym* ‘należać do kogoś, być z kimś w kontaktach’ [55], *chować przez pietyzm* [58], *służyć jako piorunochron* ‘ochraniać’ [80], *przykuć do taczki* ‘zmusić do czegoś na dłużej’ [87].
6. Słownictwo realioznawcze – wyrazy, skupienia, frazeologizmy – klasa jednostek rzadko występująca w tekście:
- 6.1. Historyzmy: *barbarzyńskie prawa caratu* [59, 173], *kopiejki* [63], *Polska pod caratem* [64], *katorga* [89], *pudy* [90], *stupajka* [109], *cyrkuł* [125], *potęga cara* [133], *dorożka* [140], *filister* [157], *katownia carska* [213];
- 6.2. Archaizmy leksykalne / jednostki przestarzałe: *publiczność* ‘społeczeństwo; warstwa społeczna’ [60], *przecie* [65, 79], *baczność* ‘uwaga’, *cudzoziemszczyzna*, *poruczony* [70, 108, 127], *poruczyć* [79, 151], *panie dobrodzieju* 93–95], *słuchać pół-uchem* [93], *baczenie* ‘uważnie’ [108, 127], *cyrkulacja* ‘obrot’ [117], *baczyć przy tym* [133], *mener* (< fr. *meneur*) ‘prowadzący tajną pracą polityczną’ [137], *tameczne* [155], *imaginować sobie* [169];
- 6.3. Ówczesna leksyka neutralna chronologicznie: *strzechy włościańskie* [57], *dziesiątek lat* [60], *owe czasy* [72], *znajomić się* [78], *spotrzebowywać* [79],

- rachuba* ‘rachunek – przewidywanie’ [80], *zoczyć* [87], *wypadkowo* ‘przypadkowo’ [89], *prawić* [91], *facjatka* [96], *wiecznie* ‘ciągle, wciąż’ [106], *gawędzić* [115], *kokoty* [127], *obejście* ‘stosunek do kogoś’ [130], *nieodstępna* ‘nieodstępująca’, *pogawędzić* [134], *wieść* [135], *chciwie* ‘chętnie’, *mnogość* [137], *dumać* ‘przemysliwać’ [140], *locum* [142], *owo* ‘to’ [156], *szlagon* [168].
7. Ówczesne kolokwializmy – wyrazy, skupienia, frazeologizmy – klasa jednostek występująca w tekście sporadycznie: *czorty* ‘wyzwisko’ [73], *rozklejać się* ‘tracić panowanie nad sobą’, *knajpa* [81], *brachu* [90], *interesy z bibułą* [90], *wyśpiewać od razu*, *lichu bierz takie życie* [91], *ananas* ‘łapserdak’, *drżączka* [101], *robota* ‘konspiracja’ [105], *ni to, ni sio* [113], *kupa czegoś*, *wściec się* ‘o zdenerwowaniu’ [135], *cholera!*, *fuszer* [138], *machnąć* ‘dać, dodać’, *powalany* ‘pobrudzony’ [139], *załatwić interes* [145], *sfuszerować*, *fuszerka*, *śpieszyć z robotą* [146], *besztać*, *burżuj*, *co u czorta!* [165], *tałatajstwo* [169], *piekło w domu*, *wychodzić na robotę* [184], *psiakrew!* [202], *zgnoić kogoś*, *ty czort!* [203].
8. Idiolektalne ekspresywyzmy leksykalne – wyrazy, skupienia, frazeologizmy – klasa jednostek występująca w tekście sporadycznie: *lichota*, *że bodaj*, *wieszatelskie rządy Murawjewa*, *burza powstaniowa* [58], *znicz narodowo-rewolucyjny*, *mogilne płomyki* [59], *pijaczka i hulaszca kompania*, *zielone cywilusy* ‘pogranicznicy w cywilu’, *ugwiazdżony* ‘z odznakami i orderami’ [72], *psy*, *czyste psy* ‘o pogranicznikach’ [73], *barbarzyństwo moskiewskie* [115], *dzikie kagańce* [123], *zgraja szpiclów* [134], *plugawe łapy szpicli* [135], „*stary klekot – głupie bydłę – cholera*” ‘o maszynie drukarskiej’ [135], *prawidełka postępowania*, *bat moskiewski* [141], *barbarzyńscy prześladowcy* [148], *organizacyjka lokalna* [162].
9. Leksykalne regionalizmy północnokresowe – cecha sporadyczna: *braciaszek* [168].
10. Rusycyzmy leksykalne – cecha sporadyczna: *pudy* [90, 108], *stupajka* [109], *naczalstwo*, *wiorsty*, *kopiejki* [112, 113], *cyrkuł* [125], *pop*, *popadia* [166], *wpopud* ‘nie do rzeczy’ [168], *zabezpieczyć rozpowszechnianie* ‘zapewnić’ [182], *zadawalniać* [200], *prystaw* [205].

Jeśli chodzi o warstwę leksykalną *Walki rewolucyjnej...*, to zarejestrowano 10 klas jednostek (konstytywitywnych dla struktury formalnej i treściowej tekstu), na które składa się łącznie 28 podklas wyrazów, frazeologizmów i połączeń wyrazowych, wydzielonych ze względu na ich zróżnicowanie tematyczne, terytorialne i stylistyczne. Ich cechą charakterystyczną jest to, że w zdecydowanej większości utworzone są one na podstawie materiału językowego o charakterze ogólnopolskim. Pierwsze dwie klasy są najliczniejsze i najbardziej wewnętrznie zróżnicowane tematycznie. Są to 1) słownictwo ogólnopolskie dotyczące kręgu tematycznego «polityka, kon-

spiracja, społeczeństwo» oraz 2) słownictwo ogólnopolskie dotyczące kręgu tematycznego «wojsko, policja, urząd, aparat ucisku, pogranicze». Te klasy jednostek leksykalnych ściśle łączą się z problematyką przedstawioną w felietonie, występują z dużą częstością i stanowią podstawowe tworzywo językowe tekstu. Z jednej strony te jednostki należą do słownictwa podstawowego (wspólnego różnym odmianom polszczyzny), z drugiej – część z nich ma charakter specjalistyczny (wynikający z realiów tematycznych), ale zarazem są to wyrazy (połączenia wyrazowe) powszechnie znane i nieograniczające komunikatywności tekstu. Grupę pośrednią pod względem frekwencji tekstowej stanowią klasy obejmujące nazwy własne (osobowe, miejscowe, tytuły czasopism i nazwy partii) oraz frazeologizmy o zasięgu ogólnopolskim. Klasy te charakteryzuje średnia częstość występowania w tekście ich jednostek, a główną motywacją ich zastosowania jest wzbogacenie realizmu narracji w sferze treściowej i językowej. Pozostałe klasy słownictwa występują w tekście rzadko lub sporadycznie. Jest to słownictwo realioznawcze i kolokwialne, idiolektałne frazeologizmy i ekspresywizmy, wreszcie rusycyzmy i kresowizmy.

W sumie zatem 7 klas reprezentuje słownictwo ogólnopolskie, 2 – idiolektałne, 1 – regionalne, z których 2 mają dużą częstość występowania w tekście, 2 – średnią, 3 występują rzadko, a 4 sporadycznie.

Nie ulega wątpliwości, że słownictwo jest tą warstwą strukturalną felietonu, która decyduje o nośności komunikacyjnej przekazu. Był on adresowany do szerokiego kręgu odbiorców, dlatego też narracja zawiera z jednej strony dane faktograficzne, można by rzec instruktażowe, które prezentują to, jak należy prowadzić walkę rewolucyjną (przede wszystkim w zakresie przygotowywania, druku i kolportażu konspiracyjnej prasy); z drugiej zaś – zawiera sfabularyzowane elementy wspomnieniowe, wprowadzające wątki przygodowe, niemalże awanturnicze, w sposób barwny ukazujące realia ówczesnego pogranicza i specyfikę działalności konspiracyjnej.

4

Retoryka

1. Grzecznościowe indykatywne formy w liczbie mnogiej – cecha występująca sporadycznie: *że też wy, Karolku [138], fuszer z was [138], jeden z młodych towarzyszków miał zawieźć do tego miasta bibułę. Inny, znający dokładnie tameczne stosunki, wytłumaczył mu możliwie dokładnie drogę od dworca kolejowego do zajazdu. Od dworca mówił – ulica na lewo. Miniecie jeden róg na prawo, w drugą ulicę na prawo skręćcie [155].*
2. Retoryczne partykuły wzmacniające – cecha występująca w tekście sporadycznie: *przez tegoż porucznika [81], jakżeż ty [112], coż prostszego [199].*

3. Ekspresywne patetyczne wyrażenia i epitety – cecha występująca w tekście sporadycznie: *barbarzyńskie prawa caratu, znicz narodowo-rewolucyjny* [59], *barbarzyństwo moskiewskie* [115], *piekielna potęga cara* [133], *barbarzyńscy prześladowcy* [148], *katownia carska* [213].

Tak jak w innych obszernych prozatorskich tekstach Józefa Piłsudskiego, tak i w tym wypadku zabiegi retoryczne mają niewielki zakres tekstowy, są niezbyt urozmaicone, chociaż bez wątpienia wzmacniają ekspresję narracji. Dotyczy to w szczególności patetycznych wyrażen i epitetów, w których – być może – odzwierciedla się w pewnym stopniu estetyka modernistyczna, ale zarazem i indywidualna skłonność autora do patosu, gdy pisze o sprawach walki z caratem i działalności rewolucyjno-patriotycznej. Widać, że nieobca mu była stylistyka ówczesnej żurnalistyki.

Felieton *Walka rewolucyjna w zaborze rosyjskim. Fakty i wrażenia z ostatnich lat dziesięciu*, opublikowany po raz pierwszy w 1903 r., przedstawia interesujący obraz polszczyzny przelomu wieków (XIX i XX). Jest to język standardowy, ogólnopolski (reprezentowany w tekście przez 25 cech), z niewielkim dodatkiem chronologicznych i frekwencyjnych (głównie) regionalizmów (18), idiolektyzmów (4) i historyzmów (3). Tekst felietonu (niezależnie od późniejszych retuszy redakcyjnych) pozwala na wyciągnięcie wniosku o dużej sprawności pisarskiej Józefa Piłsudskiego.

Bibliografia

Źródła

Piłsudski, J. 1937–1938. *Pisma zbiorowe. Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych*. Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego poświęcony badaniu najnowszej historii Polski, t. I–X – edycja reprintowa: Agencja Wydawnicza i reklamowa „Akces”, Warszawa 2015.

Opracowania i słowniki

Bajerowa, I. 2003. *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dubisz, S. 2013. *Status polszczyzny Kresów Wschodnich*. W: tenże, *Językoznawcze studia polonistyczne*, t. I: *Dialektologia i jej pogranicza*, s. 91–130. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.

Dubisz, S. 2016. *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. IV: *Historia języka polskiego*, s. 39–42. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.

Dubisz, S. 2018. *Sytuacja języka polskiego w minionym stuleciu (1918–2018)*. *Poradnik Językowy* z. 8, s. 7–25.

Dubisz, S. 2019. *Periodyzacja rozwoju polszczyzny, a w szczególności jej dziejów najnowszych (1939–2019)*. Białystok: Wydawnictwo „Prymat” / Wydział Filologiczny. Uniwersytet w Białymstoku.

Dubisz, S. 2020a. *Język pism Józefa Piłsudskiego – „Rok 1920”*. *Poradnik Językowy* z. 6, s. 79–96.

- Dubisz, S. 2020b. Język pism Józefa Piłsudskiego – „Zadania praktyczne rewolucji w zaborze rosyjskim”. *Białostockie Archiwum Językowe* 20, s. 63–71.
- Dubisz, S. 2020c. Język pism Józefa Piłsudskiego – „22 stycznia 1863”. W: *„Ojczyzna święta mowo!... Wiąże nas twoje słowo”*. *Polszczyzna w perspektywie diachronicznej. Studia i szkice*, red. A. Strawińska, s. 169–182. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Dubisz, S. 2020d. *Najnowsze dzieje języka polskiego. Rozwój polszczyzny w latach 1918–2018*. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”.
- Jodłowski, S. 1979. *Losy polskiej ortografii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karaś, H. 2002. *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa–Puńsk: „Auśra”.
- Klemensiewicz, Z. 1968. *Zarys składni polskiej*, wyd. V. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (wyd. I – Warszawa: PWN 1953, na podstawie publikacji *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków 1937).
- KJP – Buttler, D., Kurkowska, H., Satkiewicz, H. 1973. *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurzowa, Z. 1993. *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Markowski, A. 1990. *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- SJPDor – Doroszewski, W. red. 1966. *Słownik języka polskiego*, t. VIII. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SPPMark – Markowski, A. red. 1999. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SPPSz – Szober, S. 1966. *Słownik poprawnej polszczyzny*, wyd. VI. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (wyd. I – Warszawa 1937 pt. *Słownik ortograficzny*).
- Stąpor, I. 2008. *Kształtowanie się normy dotyczącej fleksji liczebników polskich od XVI do XIX wieku*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Szober, S. 1962. *Gramatyka języka polskiego*, wyd. XII. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (wyd. I – Warszawa 1914–1916).
- WSJP PWN – Dubisz, S. red. nauk. 2018. *Wielki słownik języka polskiego PWN*, t. I–V. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Woźniak, E. 2020a. Wkład dwudziestolecia międzywojennego w ewolucję polszczyzny. *Poradnik Językowy* z. 6, s. 7–21.
- Woźniak, E. 2020b, *Przełomowe dwudziestolecie. Lata 1918–1939 w dziejach języka polskiego*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Language of Józef Piłsudski's texts:**Walka rewolucyjna w zaborze rosyjskim. Fakty i wrażenia z ostatnich lat dziesięciu
(Revolutionary fight under the Russian rule. Facts and impressions over the last ten years)**

Summary

Walka rewolucyjna w zaborze rosyjskim. Fakty i wrażenia z ostatnich lat dziesięciu (Revolutionary fight under the Russian rule. Facts and impressions over the last ten years) is a memorial feature article by Józef Piłsudski presenting the preparation, print, and distribution of the Polish Socialist Party's underground pamphlets that were illegal under the Russian rule. The text is written in standard general Polish of the turn of the 20th century with a minor share of north borderland regionalisms, idiolectisms, and historicisms. The style of the work combines "facts and impressions", that is a realistic narration with a fictionalised description of various events related to the distribution of underground publications. The author of the feature article presents himself to the reader as an educated person using a language characterised by familiarity with the journalistic style.

Keywords: Polish language of the turn of the 20th c. – general Polish language – written text – memorial feature article – idiolect – Józef Piłsudski.

Trans. Monika Czarnecka